

FELSEFE DÜNYASI

2015/YAZ/ SUMMER Sayı/Issue: 61

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve Hakemli Bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına
Başkan Prof. Dr. Ahmet İNAM

Yazı İşleri Müdürü/Editorial Manager

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Ahmet İNAM (ODTÜ)

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. İsmail KÖZ (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal TÜRER (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. M. Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Doç. Dr. Levent BAYRAKTAR (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Dr. M. Enes KALA (Yıldırım Beyazıt Ün.)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve Tubitak/Ulakbim tarafından dizinlenmektedir.

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is published biannually. It is indexed by Philosopher's Index and Tubitak/Ulakbim since 2004.

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122

Kızılay - Çankaya / ANKARA

PK 21 Yenışehir/Ankara • Tel & Fax: 0 312 231 54 40

www.tufed.org.tr

Fiyatı / Price: 35 ₺ (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi

IBAN : TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi ve Baskı / Design and Printed by.

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret
İşletmesi

Alinteri Bulvarı 1256 Sokak No: 11

Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0 312 354 91 31 (Pbx) Fax: 0 312 354 91 32

Basım Tarihi : Temmuz 2015, 750 Adet

Zihinsel Süreçlerin Fiziksel Olarak Açıklanması Problemi ve Fizikalizm Eleştirisi

Vedat ÇELEBİ*

1. Fizikalizm ve Zihinsel Süreçlerin Fiziksel Süreçlerden Farkı

Günümüzde zihin-beden probleminden daha yoğun bir biçimde tartışılan başka bir metafizik problem yoktur. Bu tartışmada, Descartes'ın haklı olduğunu, zihin ve bedenin ayrı olup, düşünen “ben”in 70 kilo ağırlığındaki “ben”den ayrı bir şey olduğu düşüncesinde olan filozoflar bu düşüncelerini desteklemek için bilincin tanıklığına müracaat etmektedirler. Bu tanıklıktan hareketle insanların, bireysel hayatlarından, bedenlerinden ayrı olarak, kim olduklarını bildikleri kabul edilir.¹

Bilinç ve zihnin odak noktası olduğu bu problemde tartışılan en önemli nokta, beyin gibi fiziksel bir şeyin, nasıl olup da bilinç adını verdiği karmaşık duygu ve düşünce biçimlerine neden olabildiğidir. Nasıl olur da tamamen fizikî olan bir şey hüznü duyabilir veya bir tabloya değer verebilir? Örneğin, “tamamen zihinde var olabilen ve sadece birinci tekil şahıs perspektifinden gözlemlenebilen bir zihinsel öge, üçüncü tekil şahıs perspektifine de açık, objektif olarak da gözlemlenebilen bir kafatasımın içindeki o vıcık vıcık madde, nasıl olur da bilinçli olabilir?”²

Aynı şekilde var olduğu kabul edilen zihinsel süreçler beyin olaylarıyla ilişkilendirildiğin de, zihinsel süreçler ile beyinsel olaylar arasında kurulacak düzenli bir ilişki ne ölçüde dikkate değer olur? Varsayalım ki biz eski bilgilerimizi göz önünde bulundurarak bir şekilde bir düşünceyi aramak zorunda kaldık. Eğer burada beyinsel olaylar ile zihinsel süreç-

* Erciyes Ün. Edebiyat Fak. Felsefe Bölümü, Yard. Doç. Dr.

1 Ahmet Cevzici, *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001, s. 42.

2 John R., Searle, *Minds, Brains and Science*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1984, s. 15.

ler arasında düzenli bir ilişki gözlemlersek bu şaşırtıcı olmamalıdır.³ Bu noktada fizikalist yaklaşımın tavrı, zihin hâllerinin gerçekte beynin hâlleri olduğu yönündedir. Bu bağlamda, “cisimler olmasaydı, zihinler de var olmayacaktı, zira zihinler bazı maddî cisimlerde ortaya çıkan hâllerdir” düşüncesi esas alınır.⁴ O halde evrende var olan her şey gibi, zihin ve bilinç de fiziksel bir varlık olarak değerlendirilir.

Yukarıda da belirtildiği üzere, fizikalizm zihinsel olanın fiziksel ve maddi olan şeylerin varlığından ibaret olduğunu iddia etmektedir. Zihinsel durum ve süreçler fiziksel durum ve süreçlerden ayrı olmadığı gibi; zihin bu fiziksel olaylarla özdeştir. Yani zihinsel olaylar veya süreçler nörolojik veya nörobiyolojik durum ve süreçler olarak görülebilir. Bu anlayışı benimseyenlere göre bilinçli olarak yapılan aktiviteler beyin olaylarına bağlı olarak meydana gelen fiziksel aktivite veya süreçler neticesinde gerçekleşirler.⁵

Görüldüğü gibi fizikalizm en temelde, var olan her şeyin fiziksel olduğunu ve fiziğin terimleriyle açıklanabileceğini savunmaktadır. Şu halde zihinsel niteliklerin fiziksel süreçlere bağlı olarak açıklanması söz konusudur. Ancak insan bilincinin karmaşık yapısının fizikalizmi zor duruma soktuğunu belirtmek gerekir. Zihinsel nitelikler öznel bir tecrübenin ardından kişide doğrudan görülen şeylerdir. Zihnin ve bilincin bu yönü fizikalizmin açıklamakta zorlandığı en önemli noktalaradır.

Bilinç belli nörobiyolojik olayların sonucunda meydana gelen bir olguysa o zaman niçin beyin olayları hep olduğu gibi belirli zihinsel olayları ortaya çıkarır? Eğer aynı zihinsel durumda olan iki kişi, farklı nörolojik durumda iseler aynı zihinsel durumları oluşturan farklı nörofizyolojik durumlar hakkında neler söylenebilir? Eğer bilinçsel tecrübe beyin bilimi tarafından açıklanamıyorsa o zaman bilinçsel tecrübe fiziksel bir süreç değildir. Sözgelimi, “hiçbir fiziksel bilim olgun bir domatesin kırmızı görünümünün bireyde nasıl yorumlandığı açıklamasını bize sunamaz.”⁶ Bu

3 Mark Wynn, “Emergent Phenomena and Theistic Explanation”, *International Philosophical Quarterly*, Vol. 39, No.2, 1999, s. 144.

4 Ahmet Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, s. 44,70.

5 George Graham, *Philosophy of Mind*, Blackwell, Oxford 1998, s. 146–147.

6 George Graham, *Philosophy of Mind*, s. 205.

anlamda, “zihinsel hadiselere başvurmadan bilinç açıklanamaz. Eğer bilincin makul bir açıklaması yoksa o zaman zihinsel olan ile zihinsel olmayan gerçeklikler arasında bir farkın olduğunu belirtmeliyiz.”⁷

Şimdi bu problemin zorluğunu daha açık bir şekilde ortaya koyalım. Belli dış uyarımlarla başlatılan x beyin sürecinin, örneğin, kırmızı rengi duyumsamamızla sonuçlandığını düşünelim. Başka dış uyarımlarla beyinde başlatılan y süreci ise yeşil rengi duyumsamamızla sonuçlanmış olsun. Peki, niye x beyin süreci kırmızı, y beyin süreci yeşil renk duyumumuzu ortaya çıkarıyor da bunun tersi olmuyor? X süreci ile kırmızı renk duyumsaması arasında ve y süreci ile yeşil renk nitesi arasında nasıl bir zorunluluk bağlantısı olabilir? Bu doğrultuda, yeşil renk duyumuna ancak y beyinsel sürecinin, kırmızı renk duyumuna ise ancak x beyinsel sürecinin neden olabileceği kabul edildiğinde fizik bilimi çerçevesinde bunun nasıl olduğuna ilişkin eksik veya yetersiz kalan nokta “açıklama boşluğu (explanatory gap) problemi” olarak ifade edilmektedir. Genel olarak bu problem, öznel olan zihinsel niteliklerin (qualia) ne olduğunun ve nasıl var olduğunun objektif bilim tarafından açıklanması problemidir.⁸ Daha öncede belirttiğimiz gibi nasıl oluyor da sadece vıcık vıcık bir nesne olan beyin, bilinç gibi bir niteliği ortaya çıkarabilmektedir? sorusu cevaplanması gereken bir problem olarak gözükmektedir.

Bu problemlere rağmen bir fizikalist hala zihinsel olayları beyinsel olaylara indirgemekte ısrar ediyorsa o, bir kimsenin neyin sonucu olarak acı hissettiğini de açıklamalıdır.⁹ Farz edelim ki bir nörofizyolojist beynin acı sisteminin açıklaması ile ilgili mükemmel bir fizikokimyasal tanımlama ortaya koydu. Denilebilir ki cahil bir insan kendisinin hissettiği acıyı nörofizyolojistin fiziko-kimyasal tezini bilmeden de o acıyı daha iyi bir şekilde tanımlayabilir.¹⁰ Eğer zihin bir şekilde beyin gibiyse o zaman bir

7 David M. Rosenthal, “Consciousness”, A Companion to Metaphysics, (Ed. Jaegwon Kim, Ernest Sosa), Blackwell, Oxford 1995. s. 93.

8 Steven Horst, “Evolutionary Explanation and Consciousness”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 30, No. 1, 2001, s. 48.

9 Richard Warner, “A Challenge to Physicalism”, *Australasian Journal of Philosophy*, C. 64, No. 3, 1986, s. 253.

10 George Graham, *Philosophy of Mind*, Blackwell, Oxford 1998, s. 150.

insanın bir yolla beyin hakkında elde etmiş olduğu bilgiyi aynı yolla zihin hakkında da elde etmiş olması gerekirdi.

Bu bağlamda fiziksel olgulardan, zihinsel olguların mantıksal olarak türetilmediği temellendirilirse bu zihinsel olanın fiziksel olana indirgenemeyeceğini gösterecektir. Böylece zihinsel olanın, zihinsel alanın dışında açıklanamayacağı ortaya çıkacaktır.¹¹ Düzensiz monizmin kurucusu olan Davidson'a göre de, en temel fark bu noktada ortaya çıkar. Ona göre, zihinsel terimlerle betimlenen olaylar zihinsel, temel olarak yalnızca fiziksel dille ifade edilenler ise fiziksel olaylardır.¹² Özellikle de acı vb. gibi zihinsel durumların fiziksel olarak açıklanmaz oluşundan hareketle, fiziksel olaylarla zihinsel olaylar arasındaki fark ortaya konabilir. Bu noktadan hareketle zihin ve bilincin fiziksel bir şey olmadığını, fiziksel olarak açıklanamayacağını gösterebiliriz.

2. Fizikalizm ve Özdeşlik Kuramlarının Eleştirisi

Bu noktada fizikalizm ve özdeşlik kuramlarının temel mantığına değinip sonra bu kuramların zihinsel süreçlere ilişkin indirgemeci yaklaşımının kabul edilemez veya temellendirilemez oluşunu farklı filozoflardan hareketle ortaya koymaya çalışalım.

Fizikalizm, indirgemeci bir kuramdır yani zihinsel olayların aslında fiziksel olaylar olduğunu ve zihinsel olduğu ifade edilen her şeyin fiziksel olarak ifade edilebileceğini iddia eder. Zihin dediğimiz her şey (düşünme, hissetme), bilimin konusu olan, fiziki süreçlerden başka bir şey değildir.¹³

Fizikalizm, zihinsel olayların fiziki olaylar ve süreçlerle açıklanabileceğini iddiasındadır. Fizikalizme göre, insanın zihni onun beyni gibi bir şey olduğundan insan da bedeninden farklı değildir. Sözelimi bir acı veya imge zihinsel değildir. Çünkü zihinsel diye ifade edilen şeyler fiziksel şeylerle aynıdır. Örneğin bedendeki bir acı, liflerin sinir sisteminden kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda zihinsel süreçler merkezi sinir sisteminin süreçleri olarak değerlendirilir. Özellikle de eleyici fizika-

11 Stephen Priest, *Theories of the Mind*, Penguin Books, London, 1991, s. 7.

12 Donald Davidson, "Mental Events", *Essays on Actions and Events*(içinde), Clarendon Press, Oxford 1980, s. 211.

13 Şeref Günday, *Zihin Felsefesi*, Asa Kitabevi, 1. Basım, Bursa 2003, s. 84-85.

list düşünceye göre, zihinsel ifadelerle beyin süreçleri arasındaki ilişkiyi çözenin tek yolu zihinsel ifadeleri elemektir, yok saymaktır.

Özdeşlik teorisine de kısaca değinirsek bu teoriye göre, zihinsel hadiseler dediğimiz şeyler aslında beynin fiziksel hadiseleriyle özdeşler. Bir zihinsel hadise içinde olmak demek, beyinde gerçekleşen bir hadise içinde olmak demektir. Dolayısıyla fiziksel olan ile zihinsel olan iki farklı şeyler olmayıp aksine aynı şeye göndermede bulunan durumlardır.¹⁴

Fizikalist yaklaşımı temele alan özdeşlik kuramlarının en temel amacı, zihinsel durumlar ile özdeş olabilecek fiziksel durumları bulabilmektir. Bu noktada tür özdeşliğini savunanlara göre, her bir zihinsel durumun, kendine özdeş olan, bir beyin durumu vardır. Örneğin, acı hissi, beyindeki C-sinirlerinin ateşlenmesine özdeştir. Böylece, acı hissi duyma niteliği, beyindeki nörolojik bir nitelikle yani C-sinirlerinin ateşlenmesiyle ifade edilir. Bu kuram, zihinsel olayların beynin fiziksel ve nörolojik işleyişinin dışında bir şey olmadıklarını, zihinsel olayların fiziksel olaylarla aynı şey olduğunu iddia ettiği için indirgemecidir. O halde zihinsel, öznel, gözlenemez olayların yok sayılması söz konusudur.¹⁵ Bu bağlamda her zihinsel durum veya süreç tipi, merkezi sinir sistemindeki bir fiziksel durum veya süreç tipiyle özdeştir. Bu yaklaşım aynı tür zihinsel ifadelerin tüm bireylerde, her zaman aynı olacağını ileri sürer.

Bu özdeşlik kuramına göre, belli bir zihin olayının her örneği, belli türden bir beyin olayına tekabül eder. Örneğin, her ikimiz de, “yağmurun yağacağına inanıyorsak”, ikimizin beyninde de aynı fizyolojik olay olmaktadır. Yani ikimiz de, aynı şeye inandığımız için, aynı beyin ifadesi içinde olmak durumundayız.¹⁶

Diğer bir özdeşlik kuramı olan gösterge özdeşlik kuramı ise indirgemeci olmayan fizikalizm olarak tanımlanmıştır. Bu yaklaşıma göre, aynı zihinsel durumların her olayda veya her insanda aynı beyin durumlarıyla özdeş olması zorunluluğu yoktur. İki insan aynı zihin durumunda olduk-

14 John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, Prentice-Hall, Oxford 1968, s. 399.

15 Kamuran Gödelek, *Zihin Felsefesi*, Editörler. Veli Urhan, Serdar Uslu, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013, s. 109.

16 Şeref Günay, *Zihin Felsefesi*, s. 85.

larında farklı beyin durumlarına sahip olabilirler. Daha açık ifade etmek gerekirse bir iğne batırılması sonucu acı hisseden iki kişinin aynı zihin durumlarında olsalar da aynı beyin durumunda, başka bir ifadeyle aynı nörofizyolojik durumda olması gerekmez.¹⁷ Bu özdeşlik kuramını savunanlara göre, iki kişi “yağmurun yağacağına inanıyor olsa da” aynı beyin ifadesi içinde olmak zorunda değildir. Aynı davranışa veya düşünceye neden olan beyin ifadesi kişiden kişiye değişebilir.¹⁸

Söz konusu yaklaşım tür özdeşliğinden ayrı bir noktadadır. Tür özdeşliğinin aksine her bir durumun ayrı ayrı belirli bir zihin durumunda ve belirli bir beyin durumunda olduğunu kabul eder. Yani bir şahsın kendisine bir iğne batırılmasında hissettiği acıyı a zihin durumu diye tanımlarsak, bu şahıs a zihin durumunda her zaman a beyin durumunda olur. Bu da yine monist bir yaklaşım olan fizikalizmdir; çünkü her şahıs veya olay için ayrı ayrı da olsa bir zihin durumu için bir beyin durumu tanımlanır.¹⁹ Dolayısıyla bu kuram fizikalistler de olduğu gibi zihnin indirgemeci bir çözümlemesini vererek zihinsel durumları tamamen beyinsel süreçlerle açıklamak zorunda kalmaktadır.

Özdeşlik kuramlarının tamamı, zihinsel süreçlerin fiziksel süreçlerle aynı şey olduğunu ileri sürmektedir. Bu noktada en temel amaç zihinsel süreçlere ilişkin ifade edilen şeylerin beyin süreçleri veya merkezi sinir sistemine bağlı olarak geliştiğini ortaya koymaktır. Özdeşlik kuramlarına göre, zihinsel süreçler temelde nörofizyolojistlerin açıkladığı fiziksel olaylarla özdeşdir. Böylece zihin, beynin fonksiyonuna indirgenmiş olmaktadır ve zihinsel olaylar ile beyinsel olaylar arasında bir ayırım yapılmamaktadır.

Fizikalizm ve özdeşlik kuramlarının temel mantığını ifade ettikten sonra şimdi de bu düşünceye yöneltilen eleştirileri farklı filozoflardan hareketle değerlendirelim.

Düzensiz (anomalous, yasalı olmayan) monizmin kurucusu olan Donald Davidson’un yaklaşımı zihinsel süreçleri açıklama da yukarıda de-

17 Tim Crane, *Elements of Mind*, 1. Basım, Oxford University Press, England 2001, s. 57.

18 Şeref Günday, *Zihin Felsefesi*, s. 85.

19 John R., Searle, *Zihnin Yeniden Keşfi*, 1. Basım, çev. Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 62.

ğindiğimiz indirgemeci mantığı kabul etmez. Ona göre, zihinsel kavramlar, her ne kadar fiziksel kavramların ardılı olsalar da, fiziksel terimler cinsinden bütünüyle çözümlenip tanımlanamazlar. Dolayısıyla, zihinsel olanı fiziksel olana bağlayan psikofiziksel katı ve kesin yasaların bulunmadığını savunur.²⁰ Zihinsel olayların açıklanabileceği ve tahmin edilebileceği kesin belirleyici yasalar yoktur.

Davidson'a göre, bir kişi şeylerin ve olayların temel doğası konusunda monist olabilir, ama aynı zamanda zihinsel olanı, fiziksel olana tümünden indirgemenin mümkün olmadığını savunabilir. Bir başka ifadeyle ontolojik indirgeme mümkünse de, kavramsal indirgeme mümkün değildir. Ona göre, "zihinsel olanı beynin fiziksel yapıları cinsinden açıklamak, tamamen ümitsiz bir girişimdir."²¹ Davidson açısından "her zihinsel olay, bir fiziki olayla ilgili olsa bile, bu durum, zihinsel olayların tahmin edilebileceği anlamına gelmez."²²

Farz edin ki fiziksel bir nesne olarak beyin, aslında hareket halindeki atomlardan ibarettir. Dolayısıyla beyni vücuda getiren atomların sayısı ne kadar fazla, hareketleri ne kadar aşırı derecede karmaşık olursa olsun, neticede bu atomların ümitler, korkular, üzüntüler, gerilimler ve zihnimizdeki imgeler türünden olaylara nasıl sebep olduklarını açıklamak oldukça zordur. Böylece, fizikalist görüşün savunduğu gibi, zihinsel olayların beyindeki fiziksel olaylarla nasıl özdeş olduklarını kavrayabilmek hiçte kolay değildir.²³

Zihin ve beynin özdeş olup olmadığı problemini Hilary Putnam bir düşünce deneyi ile ortaya koyar. Varsayalım ki, sizin beyniniz bedeninizden çıkarılıp onu canlı tutacak bir tüpün içine konuldu. Beyindeki sinir uçları çok geliştirilmiş bir bilgisayara bağlandı. Bu bilgisayar sayesinde, sinirler o şekilde uyarılmaktadır ki, siz her şeyin normal olduğunu düşünmektesiniz. Ancak gerçekte, sizin gördüğünüzü sandığınız her şeye dış dünya değil, bir bilgisayar neden olmaktadır.²⁴

20 Donald Davidson, *Anomalous Monism*, Ted Honderich (ed.), *The Oxford Companion to Philosophy*, Oxford University Press, New York 1995, s. 36.

21 Samuel Guttenplan, *Anomalous Monism, A Companion to the Philosophy of Mind*, Blackwell, 1996, s. 122.

22 Stephen Priest, *Theories of the Mind*, Penguin Books, London 1991, s. 122.

23 Stephen Priest, *Theories of the Mind*, Penguin Books, London 1991, s. 5.

24 Şeref Günday, *Zihin Felsefesi*, s. 36.

Eğer, beyin ve zihin iki ayrı unsur değil de birbirine özdeş ise yukarıdaki düşünce deneyine göre dış dünyayı temsil etmem olası değildir. Çünkü algılayan ve algılanan özdeştir. Eğer zihin ve beyin özdeş ise benim tüm zihni karakteristiklerim beynimin ve sinir sistemimin karakteristikleridir. Bu durumda dış dünya, sinir uçlarıma bağlı bilgisayarın yerini almaktadır. Bu durumda benim yaşantılarım, gerçekte, benim çevrem hakkında hiçbir şey söylemez.²⁵ Belirtmemiz gerekir ki özdeşlik savunucusu olan Putnam’a göre, aynı zihinsel olayın farklı fiziki olaylarla açıklanması mümkündür.

Bu yaklaşıma karşı çıkan Searle’e göre, zihinsel durumlar nörofizyolojik durumlar için beklenmediktir. Eğer en son moleküle kadar tür-özdeş olan iki beyniniz olsa idi, bu durumda zihinsel olanın nedensel temeli, bu beyinlerin aynı zihinsel görüngülere sahip olmalarını garanti ederdi. “Beklenmedik oluş” ilişkisine göre, zihinsel olanın fiziksel olan için beklenmedik oluşu, fiziksel durumların, kendileriyle örtüşen zihinsel durumlar için, nedensel olarak zorunlu olmaları şart değilse de nedensel olarak yeterli oldukları olgusuyla gösterilirler. Yani başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, nörofizyolojinin aynılığı zihinselliğin aynılığını garanti eder; fakat zihinselliğin aynılığı, nörofizyolojinin aynılığını garanti etmez. Bu tür bir “beklenmedik oluş” nedensel bir beklenmedik oluştur.²⁶

Bilincin indirgenemez olduğunu savunan ve özdeşlik kuramına karşı çıkan Searle, bu düşüncesini aşağıdaki şekilde açıklar:

-Dünyadaki hangi olguların, acı gibi içinde bulunduğunuz belli bir bilinç durumlarını yaptığını düşünün. Dünyadaki hangi olgu “ben şu an acı çekiyorum” şeklindeki doğru ifadenizle örtüşür. Eğer şu an hoş olmayan belli bilinçli duymalara sahipseniz bu duymaları öznel, birinci şahıs bakış açınızla tecrübe ediyorsunuzdur. Bu noktada öznel, bilinçli, birinci şahıs acı duymunu, nesnel, üçüncü şahıs sinir yanmaları kalıplarına indirgemeye çalıştığımızı farz edin. Böyle bir varlıkbilimsel indirgeme yapıldığında, acının temel özellikleri göz ardı edilmiş olur. Öznel, birinci şahıs acı karakterini ifade eden bir üçüncü şahıs, nesnel, fizyolojik olgular tanımını yoktur, çünkü basitçe birinci

25 Şeref Günday, *Zihin Felsefesi*, s. 37.

26 John Roger Searle, *The Rediscovery of the Mind*, The Mit Press Cambridge, Ninth printing, England 2002, s. 124–125.

şahıs özellikleri üçüncü şahıs özelliklerinden farklıdır.”²⁷ İhmal ettiğimiz şey özneliktir. Bilinç bir birinci şahıs ontolojisine sahiptir. Bu sebepten dolayı bilinç üzerine bilincin asli karakterini dışarıda bırakmadan üçüncü şahıs görüngüler üzerine uygulayabileceğimiz bir indirgeme uygulayamayız.²⁸

Thomas Nagel’e göre de, bilinç ne beyne ne de fonksiyonlarına indirgenebilir. Bilinç bir yaşantı şeklidir. Bu yaşantı şekli değişik organizmalarda değişik seviyelerde meydana gelir. Bir organizmanın bilinçli yaşantısı vardır demek “bu organizma gibi olmaklık diye bir şey vardır” demektir.²⁹ Bilinçli deneyimlerin her biri bir diğerinden niteliksel karakteri itibarıyla ayrılırlar. Thomas Nagel’e göre, bilinçli olmanın nasıl bir şey olduğu hiçbir zaman anlaşılamayacak ve bilinç hiçbir zaman üçüncü şahıs ontolojisine indirgenemeyecektir. Ona göre zihinsel durumlar, ne bunların fonksiyonel rolü açısından ne de nedensel rolü açısından analiz edilebilirlerdir, çünkü bu analizler bilincin öznel karakterini dışarıda bırakmaktadır.

O halde zihnin, fiziksel varlıklara indirgenmeye direnen önemli bir yönü vardır. Örneğin bir ağrı deneyimi, nöronların yanmasına indirgenmeye direnen önemli bir yöne sahiptir. Tüm bilinçli varlıklar tarafından iyi bilinmektedir ki, belirli bilinçli zihinsel durumlar, acıların incitciliği, kaşıntıların kaşıntı yapması veya kırmızıyı algılamanın kırmızı duygusu vermesi gibi, iç gözlem yoluyla doğrudan bilinen bazı ayırt edici nitel özelliklere sahiptirler. Renkler, tatlar, kokular veya ağrılar, bunların her birini ayırt eden ve tanımlayan, hissedilmiş spesifik niteliklere sahiptir, yani bunların her biri hissetmenin belirli bir şekline sahiptirler. Bu hissedilen nitelikler veya fenomenal karakterlere genellikle “qualia” adı verilir ve “bir deneyimin konusu olması muhtemel olan bir şey” olarak tanımlanır.³⁰

Eğer fiziksel bir zihin kuramının, deneyimin öznel karakterini açıklaması gerektiğini kabul edersek, şu anda var olan hiçbir anlayışın bunun nasıl yapılabileceği konusunda bize bir ipucu sağlamadığını da itiraf et-

27 John Roger Searle, *The Rediscovery of the Mind*, 2002, s. 117.

28 John Roger Searle, *Mind, Language and Society-Philosophy in The Real World*, Perseus Books Group, Newyork, in the United States of America 1998, s. 57.

29 Hofstadter Douglas R., Dennett Daniel C., *The Mind's*, Basic Books, Newyork 1981, s. 392.

30 Thomas Nagel, “What is it Like to be a Bat?”, *Philosophical Review*, cilt:83, 1974, s. 435-436.

memiz gerekir. Bu, kendine özgü bir sorundur. Eğer zihinsel süreçler gerçekten fiziksel süreçler ise, doğası gereği belirli fiziksel süreçlere maruz kalması gereken bir şey zaten var demektir. Böyle bir şeyin nasıl olması gerektiği ise henüz bir gizem olarak kalmaktadır.³¹

Eğer belli bir zihni olay meydana geldiğinde fiziksel olayın meydana gelişinin bir tesadüf sonucunda ortaya çıkması durumu söz konusu ise, ya da hiç de herhangi bir fiziki olay meydana gelmiyorsa veya bunun tersi gerçekleşiyorsa, bu durumdan özdeşlik kuramının yanlışlığı anlaşılacaktır.³² Bu noktada belirtmemiz gereken diğer önemli bir husus şu şekildedir. Biz kendi zihinsel hallerimizi ve beynimizi birbirinden farklı yollarla biliriz. Kendi zihnimizdeki bilgiyi doğrudan bildiğimiz halde beynimizin bilgisine doğrudan bir erişime sahip değiliz. Kısacası zihnimize doğrudan erişirken beynimize doğrudan erişme avantajına sahip değiliz. Bu da beynin ve zihnin birbirinden farklı şeyler olduğunu ortaya koymaktadır.³³

Bu noktada hatırlatmamız gerekirse özdeşlik teorisine en temel eleştirisi, Leibniz kanundan hareketle yapılmaktadır. Bu kanuna göre, eğer iki şey özdeş ise birisinde bulunan bir özellik diğerinde de bulunmalıdır. Aynı şeye gönderme yapan iki ögenin nitelikleri yer değiştirirse de anlamları değişmez. Dolayısıyla zihinsel süreçler beyin olaylarına özdeş ise zihinsel süreçler için ifade edilen her şey beyin süreçleri için de söylenebilmelidir. Ancak, hem fiziki olaylara, hem zihinsel olaylara atfedilen ortak nitelikler yoktur. Örneğin, bilince atfedilen yönelimsellik (intentionality) niteliği fiziki olaylara atfedilemez. Beyin olaylarına ilişkin bir yönelimsellik söz konusu değildir. Bu durumda, beyin olayları ve zihin olayları özdeş değildir.³⁴

Bilincin bu niteliğine değinen Searle'e göre, yönelimsellik birçok akli durum ve olayın özelliğinin yönlendirildiği ve dünyadaki olayların durumudur.³⁵ Bu noktada, yönelimsellik, zihnin nesnelere ve dünyadaki

31 Hofstadter Douglas R., Dennett Daniel C., *Fantasies and Reflections on Self and Soul*, 1981, s. 400.

32 Jerome A. Shaffer, *Philosophy of Mind*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1968, s. 44.

33 George Graham, *Philosophy of Mind*, Blackwell, Oxford 1998, s. 150.

34 Şeref Günay, *Zihin Felsefesi*, s. 90.

35 John Roger Searle, *Intentionality: An Essay in the Philosophy of Mind*, Cambridge University Press, New York 1983, s. 1.

şey durumlarına yönelmesini ve onlara dair olmasını sağlayan özelliştir. Ancak bu noktada belirtmemiz gerekir ki, yönelimselliğin zihinselliğin işareti olup olmadığı tartışmalıdır. Smart'a göre yönelimsellik (intentionality) kavramı da dilden kaynaklanan bir hatadır. Gelecekte, dil doğru kullanıldığında, bunun da bir beyin olayı olduğu görülecektir. Ona göre, bir gün insan davranışları bile mekanistik terimlerle açıklanacaktır. Geriye kalan tek problem “bilinç”tir.³⁶ Burada materyalist bir filozof olan Smart'ın bile bilinç konusunda kararsız kaldığını görmekteyiz. Bir anlamda bilinç probleminin çözümsüz olduğuna işaret etmektedir.

Özdeşlik teorisine önemli bir eleştiri de Saul Kripke tarafından yöneltilmiştir. Kripke'nin deliline göre, “zihinsel durumların, fiziksel durumlarla özdeşleştirilmesi için bir zorunluluk olmalıdır. Ona göre, bu zorunluluğu göstermek mümkün değildir. Zira bir şey zihinsel ise ona zorunlu olarak fiziksel diyemeyiz yani bir şey ne ise odur, başka bir şey olamaz.”³⁷

Kripke'ye göre, bir ifadenin zorunlu olarak doğru olabilmesi için tüm olanaklı (olgu-karşıtı) dünyalarda doğru olması gerekir. Kripke, bu durumu anlatmak için “rigid designator” kavramını kullanır. Bu kavramı bir niteliğin, her olanaklı dünyada aynı şeyi göstermesini anlatmak için kullanır. Kripke'ye göre, gerçek özdeşlikler “rigid designator”ler içermelidir. Bu durumda, tüm özdeşlik iddiaları zorunlu olmalıdır. Eğer böyle bir zorunluluk yoksa zihin ifadeleri, beyin ifadelerine özdeş olamazlar. Çünkü öyle bir dünya olabilir ki, orada zihin olayları beyin olayları değildir. O dünya, bu dünya da olabilir.³⁸ Ancak bu durum zihinsel olmayan şeyler için geçerli değildir. Bu noktada belirtmemiz gerekir ki ona göre olanaklı dünyalar basit formel gereçlere indirgenmemesi gereken, insan tarafından oluşturulmuş, inşa edilmiş soyut objeler olarak anlaşılmalıdır.³⁹

36 Şeref Günay, *Zihin Felsefesi*, s. 99–100.

37 John Roger Searle, *Zihnin Yeniden Keşfi*, çev. Muhittin Macit, Litera Yayınları, İstanbul 2004, s. 61.

38 Şeref Günay, *Zihin Felsefesi*, s. 99.

39 Jean Gerard Rossi, *Analitik Felsefe*, çev. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001, s. 95.

Kripke, *özdeşlik* ifadeleriyle ilgili örnekleri değerlendirir. Bunlar zorunlu mu veya olası mıdır? sorusunu tartışır. Bu konuyu tartışmaya aşağıdaki örnek ile başlar.

Eğer çift odaklı camları bulan kişinin, Birleşik Devletlerin ilk Genel Postane Müdürü olduğu doğrusa, yani bunlar bir ve aynı kişilerse bu ifade, olası olarak doğrudur. Yani olay şöyle olmuş olabilir. Bir adam, çift odaklı camları icat etmiş ve başka biri de ilk Birleşik Devletler Genel Postane Müdürü olmuştur.⁴⁰

Aynı şekilde örneğin, ışığı belirli dalga boyu sınırları arasındaki radyasyon veya bir foton akışı ile ifade ederiz. Isıyı, moleküllerin hareketleriyle; sesi, havadaki belli dalga bozukluklarıyla ifade ederiz. Böyle ifadelerle ilgili şu tez yaygın olarak doğru kabul edilir. Birincisi, şunlar, açıkça olası özdeşliklerdir: “Işığın bir foton akışı olarak kabul ettik fakat elbette o, bir foton akışı olmamış olabilir. Isı, gerçekte moleküllerin hareketidir; fakat ısı, moleküllerin hareketi olmamış olabilir. İkincisi, görüntüleri geniş bir literatürde açıklanan bu filozoflar, özdeşlik tezini doğru kabul ederler. Onlar acının sadece beynin veya bedenin belirli bir maddi durumu veya C-liflerinin uyarılması olduğunu düşünürler ve ifade ederler. Kripke, bu noktaya şu şekilde itiraz eder:

Pekâlâ, acı ve bedenin bu durumları arasında nasıl bir bağıntı vardır; bu iki farklı şey arasında sadece olası bir bağıntı olabilir çünkü bu bağıntının hep devam ettiği deneysel bir bulgudur. Bu yüzden acı ile bedenin veya beynin bu durumundan farklı bir şey kast etmeliyiz ve dolayısıyla bunlar iki farklı şey olmalıdır.⁴¹

Ona göre acı duyma ve kırmızı görmenin sadece insan vücudunun bir durumu olmasında herhangi bir zorunluluk bulunmamaktadır.⁴² Bu anlamda zihinsel durumlara ilişkin yapılan özdeşleştirmelerin zorunlu değil olası olduğu söylenebilir.

Saul Kripke’ye göre, acı, fenomenolojik bir niteliktir. Bu olgu diğer duygular için de geçerlidir. Yani, acının niteliği yine acının kendisidir. Acının niteliği, kendisini, bir his olarak bilince vermesidir. Bu kuram fizikalist yaklaşıma karşıdır. Burada esas olan kendini bilince veren acıdır.

40 Saul Kripke, *Naming and Necessity*, Massachusetts, in the United States of America: Harvard University Press, Cambridge 2001, s. 98.

41 Saul Kripke, *Naming and Necessity*, s. 98.

42 Saul Kripke, *Naming and Necessity*, 2001, s. 99.

İnsan hangi fiziksel ifade içinde olduğunu bilmeden, acı içinde olduğunu bilebilir. Bu nedendir ki, acı içinde olmak, fiziki bir ifade içinde olmak değildir. Kripke'nin yaklaşımında, acı, içsel ve özel bir olaydır. Acı kavramının anlamını, biz, kendimize yönelttiğimiz özel bir dikkatle belirleyebiliriz. Kripke'nin yaklaşımında acı diğer insanlara, “anoloji” yoluyla atfedilebilir. Kişi, kendi durumundan, başkaları hakkında çıkarım yapabilir.⁴³

Bu açıklamalara göre, fizikalizm, acının içsel niteliğini açıklayamaz. Acıyı, fiziki bir süreç içinde açıklamak doğru değildir. Daha doğrusu fiziki bir nitelik acı değildir. Acı içinde olmak, bilinçli bir yaşantının içinde olmaktır. Bir başka deyişle, “doğrudan yaşanan, fenomenolojik bir nitelik tir.” Acı, kendi nedeninden tamamıyla farklı bir şeydir.⁴⁴

Daha önce de değindiğimiz su H₂O'dur gibi bilimsel bulguları anlatan özdeşlik ifadelerini değerlendirelim. Biz, suyu başlangıçta, kendisine özgü teması, görüntüsü veya belki tadı ile özdeşleştiririz. Suyunkinden tamamen farklı atom yapısına sahip bir madde, gerçekten olsaydı, ancak bu açılardan suya benzeseydi, bu durumda bazı suların H₂O olmadığını mı söyledik? Bunun yerine, sahte su da olabilirdi demeliydik; genel olarak su ile özdeşleştirdiğimiz özelliklere sahip olduğu halde bu madde, gerçekte su olmazdı. Bu durum sadece gerçek dünya değil aynı zamanda tüm olanaklı dünyalar içinde söz konusudur. O halde eğer sahte su olan bir madde olmuş olsaydı, o zaman o su değil sahte su olurdu. Öte yandan eğer bu madde başka bir biçim alabilirse o bir su biçimidir, çünkü o başlangıçta su ile özdeşleştirdiğimiz görüntülere sahip olmadığı halde aynı maddedir.⁴⁵

Kripke'ye göre, tekiler tüm olanaklı dünyalarda özdeştir. Bu durum zihinsel olaylar için geçerli değildir. Yukarıda da değindiğimiz gibi suyun tüm özelliklerine sahip ancak bileşimi H₂O olmayan bir sıvının varlığını düşünmek ve buna sahte su demek mümkün olurdu. Aynı mantığı zihinsel durumlara uyguladığımızda örneğin, acının C lifleri ile özdeş olmadığı bir olanaklı dünya düşünülebilir. Ancak bu acı hissinin gerçek olmadığını yani sahte olduğunu söyleyemeyiz.

43 Şeref Günday, *Zihin Felsefesi*, s. 133.

44 Şeref Günday, *Zihin Felsefesi*, s. 135.

45 Saul Kripke, *Naming and Necessity*, 2001, s. 128–129.

Özet olarak Kripke'ye göre, yalnızca fiziksel olgular olası olgular değil zorunlu olgulardır. Ona göre, zihin-beyin özdeşliğinin zorunlu ya da olası olarak doğru olabileceği bir biçim söz konusu değildir. Dolayısıyla, ikisinin gerçekten farklı olduğu sonucuna varmak kaçınılmazdır.⁴⁶

Zihin beyin özdeşliği ya da zihinsel olanın fiziksel olarak açıklanması probleminin zorluğuna değinen Amerikalı filozof Joseph Levine de, ilkece, görüngüsel bilincin epistemolojik olarak açıklanmasının hiçbir zaman olanaklı olmayacağını savunmuştur. Levine'nin, "açıklama boşluğu" (explanatory gap) diye kavramsallaştırdığı düşünceye göre, beyin gibi fiziksel görüngülerle bilinçli deneyimler arasında metafiziksel bir boşluk vardır.⁴⁷ Bu nedenle, fiziksel dünya hakkında bilinen hiçbir şey bilinci açıklayamaz.

Levine'ye göre, acı kavramını acının nedensel işlevi ile açıklamak yeterli değildir. Esas olan acının nitel karakteri ve nasıl hissettirdiğidir. C-sinir lifinin yanmasının keşfiyle açıklanamayan şey de acının neden bu şekilde hissedildiğidir! C-sinir lifinin yanması hakkında bunu acının fenomenal özelliklerine doğal olarak "uyduran" bir şey mevcut değilmiş gibi görüldüğü için, bundan daha fazla herhangi bir şey de bir diğer fenomenal özellikler kümesine uyacaktır.⁴⁸

Levine, bedenden farklı bir zihin anlayışı ya da fizik bilgisinin yeterliliğinin mutlaka zihnin bedenden farklı olduğu sonucunu gerektirmediğini düşünür. Ona göre, eksik kalan nokta fiziksel olayların zihinsel olayları nasıl ortaya çıkardığının açıklanamamış olmasıdır. Yani, zihin-beden probleminin zorunlu olarak ontolojik bir düalizmden kaynaklanmadığını, daha ziyade salt epistemolojik bir düzeyde olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.⁴⁹ Fizikalistler zihinsel durumların belirli fiziksel durumlardan başka bir şey olmadığını iddia ederler. Bu düşünceye karşı olanlar açıklama boşluğu ve metafizik açıklıktan hareketle bilincin fiziksel açıdan açıklanamaz olduğunu iddia etmektedir.

46 Saul Kripke, *Naming and Necessity*, s. 99–100.

47 Joseph Levine, *Purple Haze: The Puzzle of Consciousness*, Oxford University Press, New York 2001, s. 78,

48 Joseph Levine, "Materialism and Qualia: the Explanatory Gap", *Pacific Philosophical Quarterly*, 1983, s. 357.

49 Joseph Levine, "Materialism and Qualia: the Explanatory Gap", s. 354.

Levine, zihinsel durumların fiziksel olarak açıklanamaz oluşunu daha önce değindiğimiz Kripke'nin düşüncesi ile karşılaştırarak aşağıdaki ifadelerden hareketle açıklar:

“(a) Acı, C sinir liflerinin yanmasıdır.

Kripke açısından, eğer ifade (a) zerre kadar doğruysa, gerçekte mutlaka doğrudur. Aşağıdaki ifade ile belirtilen durum da kesinlikle aynıdır:

(b) Isı, moleküllerin hareketidir.

Şöyleki, eğer (b) de ki ifade biraz da olsa doğruysa, gerçekte mutlaka doğrudur.⁵⁰

Levine'ye göre bu noktada sorun hem (a) hem de (b) de, onlarla ilgili beklenmeyen bir durum düşündüğümüzde söz konusudur. Ancak bu beklenmedik durum düşünüldüğünde, onların yanlış olması olası olabilir. Eğer onlar tamamen doğrusalar bu onların yanlış olduğu bir dünyanın olmasının mümkün olmadığı anlamına gelir. Oysaki ıyıyı molekül hareketi olmadan düşünmek veya acıyı C sinir liflerinin yanması gerçekleşmeden düşünmek mantıksal olarak mümkün olmayan bir dünyayı düşlemek gibidir.⁵¹

Kripke'ye göre ise bu ifadelerde bir olasılık söz konusudur. Bu ifadelerin yanlış olması ihtimali akla daha uygundur. Çünkü ona göre, ısının moleküler bir hareket olmadığı ve acının C-lifi stimülasyon olmadığı bir dünyayı hayal edebiliriz. Bu nedenle, bu kimliklerin gerçeğini korumak için, Kartezyen sezgilerin yanılsama olduğunu, yani görünürdeki bu olasılığın asla gerçek bir olasılık olmadığını göstermek zorundayızdır. Kripke'ye göre, ilk ifadenin hissedilen olasılığına, bu terimlerin referansına karar verme biçimi neden olmaktadır. Bu durumda kişi tam olarak ısının hissettirdiği şeyle aynı olan farklı bir şey hissedebilir. O halde bizim moleküler hareketten farklı olarak hissettiğimiz şey ısı değil, ama ısı gibi hissettiren farklı bir fenomendir; yani belirgin olasılığı yaratan şey gerçekten düşünülebilir olanın yanlış algılanmasıdır.⁵²

50 Joseph Levine, “Materialism and Qualia: the Explanatory Gap”, s. 354.

51 Joseph Levine, “Materialism and Qualia: the Explanatory Gap”, s. 355.

52 Saul Kripke, *Naming and Necessity*, 2001, s. 133.

Kripke, aynı olasılığın (b) yi açıklamak için de geçerli olup olmayacağını düşünür ve bunun olamayacağını savunur. Ona göre (a)'nın gerekliliği, bir fenomeni algılarken ısıyı algılarken olduğu gibi aynı epistemik durumda olabileceği olgusuyla korunur. Buna rağmen, aynı analogi (b)'ye uygulanamaz. Çünkü birisinin acıyı hissettiği anda aynı epistemik durumda olması, acıyı hissetmesidir. Bu bağlamda acıyı hissetmekle, biri acıyı hissediyormuş gibi hissetmek arasında hiçbir fark yoktur. Acı hissederek gibi hissetmek de acının kendisi gibi sayılır. Bu nedenle, acının yokluğunda kişinin acı hissediyormuş gibi hissettiği bir dünya hayal etmek imkânsızdır; benzer şekilde, eğer (b) doğru olsaydı, C-lifi uyarılmasının yokluğunda ağrı gibi hissettiren bir şey tasavvur etmek imkânsız olurdu. Kripke, (b)'nin olasılığının gerçek bir olasılık olduğu ve bu saptama beyanının yanlışlığını gerekli kıldığı sonucuna varıyor. Eğer (b) doğru olsaydı, zorunlu olarak böyle olacaktı ve olasılık olduğu hesaba katıldığında kesinlikle doğru olmayacaktı.⁵³ Böylece, psiko-fiziksel özdeşlikler ve diğer teorik özdeşlikleri arasındaki önemli fark ortaya çıkmaktadır.

Levine bunu aşağıdaki şekilde değerlendirir:

İfade (b) nin olası olduğu mantıklı görüldüğünde, ancak bu görüşün yanlışlığının farkına varılabilir. Bunu da ısıyı molekül hareketi olmadan düşünmek yerine, biri gerçekten aslında aynı ısının yaptığı gibi, bizim duyularımızı etkileyen bazı olgular olarak düşünmelidir, ancak bu moleküllerin hareketi değildir. Aslında (b) olası bir durum değildir. Termometredeki civanın genleşmesi ve gerilmesine sebep olan ve bu durumun da bazı gazların açığa çıkmasına ve diğerlerinin azalmasına, vb durumlara yol açan, ısı (sıcaklık) ve soğukluk algıları boyunca deneyimlediğimiz olgular moleküllerin hareketidir. Ancak, bu tür bir açıklama durum (a) için geçerli değildir. Bir olgunun acı olarak deneyimlendiği muhtemel bir dünya düşündüğümüzde, bu hiç C sinir lifinin olmadığı olası bir dünyadır. Burada acının bize ulaştığı yol ve olgunun kendisi arasındaki ayrımı ısı da yaptığımız gibi yapamayız.⁵⁴

Levine'ye göre, (a) gibi ifadeler tamamen açıklayıcıdır, çünkü bunlar hiçbir fenomeni açıklanmamış halde bırakmaz ve ısının neden moleküler enerji olduğuna dair fizik ile kimyanın kapsamlı bilgileri hesaba

⁵³ Saul Kripke, *Naming and Necessity*, s. 151–152.

⁵⁴ Joseph Levine, “Materialism and Qualia: the Explanatory Gap”, 1983, s. 355.

katıldığında, (a)'nın yanlış olması anlaşılmazdır. Başka bir deyişle, ısının bütün fiziksel sürecini hesaba kattığımızda, ısı gibi davranan ama moleküler enerji olmayan bir şey hayal etmek imkânsız olurdu. Bu süreç bize ısının neden bu şekilde davrandığını ve moleküler enerjiyle neden özdeş olduğunu gösterir. “Isı” ile ilişkilendirdiğimiz şey, onun nedensel rolü ve bizi ve diğer fenomenleri nasıl etkilediğidir. O halde (a)'da ki ifade, moleküllerin hareketinin, ısı ile ilişkilendirdiğimiz aynı nedensel rolü oynadığını ve dolayısıyla ısı ile özdeş olduğunu anlatır. Levine'ye göre, ısı hakkında açıklanabilir olan tek şey işte bu nedensel roldür ve bu nedenle, bir başka açıklama istemek anlaşılmaz bir durumdur.⁵⁵

O halde problem fiziksel durumlar ve zihinsel durumlar arasındaki bağlantının ortaya koyulmasındadır. Levine psiko-fiziksel kimlik ifadelerinin yanlış olmasının düşünülebilir olduğunu savunuyor. Bu durumda C-lifi yanmasının yokluğunda acıyı algılamamızı mümkün kılan şey işte bu bilgi eksikliğidir, zira biz bu ikisinin neden özdeş olmaları gerektiğini bilmiyoruz. Eğer, “C-lifleri yanan bir kişinin neden bu nitel karaktere sahip olduğunu açıklayan C-lifi yanması hakkında karar verebileceğimiz bir şey varsa ... bu durumda, acı hissi olmadan C-lifi yanmalarının olabileceği derhal hayal edebilir hale gelir.”⁵⁶

Bu noktaya ilişkin olarak Levine düşüncesini aşağıdaki şekilde sürdürür.

(c) Acı içinde olmak = bir F durumunda olmak (burada “F” fonksiyonel, yani acının işlevselci açıklamasıdır). İşlevselcilik (c)'yi gerçek olarak kabul ettiğinde, aynı zamanda gerekliliğini de güvence altına almalıdır. Ama Levine söz konusu olasılığın bu ifade için de var olduğunu belirtiyor. Kişinin, işlevselci açıklama “F” in tahmin olduğu ama ortada hiç acının olmadığı bir durumu tasavvur etmesi mümkündür. Özetle Kripke'ye göre, (c) makul olarak yanlış olduğu ve dolayısıyla olasılıklı olduğu için, acı “F” ile özdeş değildir, oysa Levine'ye göre, “F” bunun olup olmadığına ilişkin acıya dair tam bir açıklama sunmaz.⁵⁷

55 Joseph Levine, “Materialism and Qualia: the Explanatory Gap”, s. 357.

56 Joseph Levine, “Materialism and Qualia: the Explanatory Gap”, s. 359.

57 Joseph Levine, “Materialism and Qualia: the Explanatory Gap”, s. 355–356.

Levine açısından esas olan C-lifinin acıyı nasıl ortaya çıkardığının açıklanamaz oluşudur. Tam da bu bilgi eksikliğinden dolayı C-lifinin acı hissine özdeş olması gerekliliği açıklanamayan nokta olarak durmaktadır.

Bu açıklamalar ışığında baktığımızda Levine'ye göre bu boşluk, bizim fiziksel bir organizmanın, fenomenin tabiatından başka bir bilince neden ve nasıl sahip olduğuna dair anlayışımızda yer almaktadır. Bu noktada bilincin metafizik temelli olması, onun epistemolojik açıklamasının yapılabılır olmasını gerektirmemektedir.⁵⁸ Kısacası Levine bu argümanların ve açıklama boşluğunun ontolojik bir sonucu gerekli kılmadığını vurgulamaktadır. Anlaşılacağı üzere Levine'in düşünceleri de bilinç ve zihinsel durumların fiziksel olarak izah edilmesinin mümkün olmadığını göstermektedir. Ona göre bu durum ontolojik düalizmi gerektirmese de aralarındaki ilişkinin fiziksel, beyinsel olarak açıklanabilir olduğunu göstermez.

Zihinsel olayları fizikî olaylara indirgemek zihinsel deneyimin biricikliğini göz ardı etmekten başka hiçbir şey değildir. Aşağıdaki örnek fizikalizme yönelik eleştiriyi daha net bir biçimde ortaya koyar.

Bilgimizin durumu bir kimsenin kan basıncındaki değişmelerden, vb., hareketle neyi deneyimlemekte ve düşünmekte olduğunun belirlenebileceği noktaya bir şekilde ulaşacak olursa, o zaman ölçümlemeyi yapan bilim adamı ile ölçümlenen öznenen her biri, açıktır ki, bütünüyle farklı şeylerin bilincinde olacaklardır. Demek ki, bir kimsenin üzgün olduğunu tespit etmek ile kişinin kendisinin üzgün olması iki farklı türden şeydir.⁵⁹

Frank Jackson, bu konudaki görüşünü, “fiziksel olan hiçbir şey yoktur ki, bir gülün kokusunu açıklayabilsin...” sözleriyle ifade ediyor.⁶⁰ Jackson ile bu noktada aynı düşüncesini paylaşan Nagel'e göre de eğer fizikalizm doğruysa, sadece fizyolojik, kimyasal ve biyolojik değil tüm dünyanın fenomenolojik özelliklerine de tam bir açıklama getirmek zordur. O halde fiziksel olan her şeyi bilen biri, her şeyi kayıtsız şartsız

58 Joseph Levine, *Purple Haze: the Puzzle of Consciousness*, Oxford University Press, New York 2001, s.7.

59 Ahmet Cevizci, *a.g.e.*, 2001, s. 174.

60 Frank Jackson, “Epiphenomenal Qualia,” *Philosophical Quarterly*, sayı: 32, 1982, s. 127.

bilmek durumundadır. Bu bağlamda eğer fizikalizm doğruysa, yarasalar hakkındaki fiziksel olan her şeyi bilen biri x yarasalar hakkındaki her şeyi de bilmelidir. Eğer x yarasalar hakkında her şeyi biliyorsa, o zaman x bir yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu da bilmelidir.⁶¹ Nagel'e göre ise bu mümkün değildir.

Sözgelimi bir biyolog yarasalar hakkında her şeyi bildiği halde “yarasalılığın” ne olduğunu bilemez. “Yarasa olmaklığın” ne olduğu yalnızca deneyimlerin öznel yönü tarafından bilinebilir. Nagel'e göre, bizler nasıl yarasaların bir çeşit acı, kızgınlık, hırs, istek içinde olduklarını biliyorsak bununla birlikte yarasaların bunları nasıl duyumsadıklarını bilmiyorsak aynı şekilde insanların da bilinçsel bir tecrübenin içinde olduğunu fakat bu tecrübeyi nasıl anlamlandırdıklarını asla bilemeyiz.⁶²

Bu bağlamda ben, bir yarasa için bir yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu öğrenmek istediğimde de bunu hayal etmeye çabalarken, yine zihnimin kaynaklarına bağlı kalıyorum ve bu kaynaklar da bu iş için yeterli olmuyor. Bildiğim deneyimlere bir şeyler eklemeyi hayal ederek ya da bu deneyimimden bazı parçaları çıkararak ya da eklemeler yaparak bu işi başaramam. O halde kendi durumumuzdan bir yarasa olma fikrini tam olarak tahmin edebilmek hiçbir zaman mümkün olmayacaktır.⁶³

Yujin Nagasawa bu durumu Nagel üzerinden aşağıdaki şekilde izah eder:

Eğer fizikalizm doğruysa, o zaman yarasalar hakkında fiziksel olan her şeyi bilen Nagel, yarasalar hakkında her şeyi kayıtsız şartsız bilendir. Eğer Nagel yarasalar hakkında her şeyi kayıtsız şartsız biliyor ise, o zaman o bir yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu da bilmektedir. Oysaki Nagel, bir yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu bilemez. Bu nedenle, Nagel yarasalar hakkında her şeyi kayıtsız şartsız bilen değildir. Ve bu yüzden de fizikalizm yanlıştır.⁶⁴

61 Yujin Nagasawa, *God and Phenomenal Consciousness*, Cambridge University Press, New York 2008, s. 82.

62 Thomas Nagel, “What is it Like to be a Bat?”, *Philosophical Review*, cilt:83, 1974, s. 435.

63 Hofstadter Douglas R., Dennett Daniel C., *Fantasies and Reflections on Self and Soul*, 1981, s. 394.

64 Nagasawa, *God and Phenomenal Consciousness*, Cambridge University Press, New York 2008, s. 83–84.

Fizikalizm eleştirisi bağlamında değinmemiz gereken diğer önemli bir isim Frank Jackson'dur. Yukarıda kısaca değindiğimiz Frank Jackson "Epifenomenal Qualia" isimli makalesinde, Mary'nin Odası" (Mary's Room) isimli örneğinden hareketle düşüncesini açıklar.

Bu düşünce deneyi aşağıdaki şekildedir:

Mary, bir sebeple dünyayı siyah-beyaz bir odada, siyah-beyaz bir monitör kullanarak araştırmaya zorlanmış, parlak bir bilim insanıdır. Mary görmenin nörofizyolojisinde uzmanlaşıyor ve varsayalım ki, olgun bir domates veya gökyüzüne baktığımızda ve "kırmızı", "mavi" gibi terimleri kullandığımızda olup biten bütün fiziksel bilgiyi ediniyor. Sözgelimi, gökten gelen hangi dalga-boyu kombinasyonlarının retinayı stimüle ettiğini ve bunun, "gökyüzü mavidir" cümlesinin ortaya çıkmasına neden olacak şekilde merkezi sinir sistemi yoluyla akciğerlerdeki havanın çıkışına ve ses tellerinin kasılmana nasıl yol açtığını gözlemliyor.⁶⁵

Bu örneği daha açık hale getirecek olursak; Mary siyah-beyaz bir odaya hapsedilmiştir, siyah-beyaz kitaplarla ve siyah-beyaz televizyondan verilen dersler aracılığıyla eğitilmektedir. Bu şekilde dünyanın fiziksel doğası hakkında bilinebilecek her şeyi öğrenir. Bizimle ve çevremizle ilgili tüm fiziksel gerçekleri, bütün fizik, kimya ve nörofizyolojideki her şeyi içeren "fiziksel" bir anlamda bilir ve ayrıca tabii fonksiyonel roller de dâhil olmak üzere bütün bunlarda birbirini izleyen nedensel ve bağıntısal gerçekler hakkında bilinebilecek her şeyi de bilir. Nagel'in argümanında olduğu gibi eğer fizikalizm doğruysa, o bilinmesi gereken her şeyi bilmektedir. Zira bunun aksini varsaymak, bilinebilecek her fiziksel olgudan daha fazlasının olduğunu varsaymaktır. Bu da zaten fizikalizmin reddettiği şeydir. Bununla beraber, Mary bilinecek her şeyi bilmemektedir. Çünkü siyah-beyaz odanın dışına çıkmasına izin verildiğinde veya ona bir renkli televizyon verildiğinde, diyelim ki kırmızı bir şey görmenin nasıl bir şey olduğunu öğrenecektir. Bu da yeni bir bilgi öğrenme şeklinde izah edilir. O halde, bilinebilecek her şeyi bilme iddiasında olan fizikalizm yanlıştır.⁶⁶

65 Frank Jackson, "Epiphenomenal Qualia", *Philosophical Quarterly*, sayı: 32, 1982, s. 130.

66 Frank Jackson, "What Mary Didnt Know", *Journal of Philosophy*, Vol.83, No.5, 1986, s. 291.

Mary siyah-beyaz odasından çıkmak konusunda serbest bırakıldığında, ya da ona renkli bir monitör verildiğinde neler olacak? Yeni bir şey *öğrenecek* mi öğrenmeyecek mi? Dünya ve bizim onu deneyimlememiz hakkında yeni bir şey öğreneceği çok açıkmiş gibi görünüyor. Fakat bu durumda, daha önceki bilgisinin tam olmadığı sonucuna ulaşmak kaçınılmazdır. Ancak tüm fiziksel bilgiye önceden [siyah-beyaz odada ve siyah-beyaz monitörle dünyayı incelerken] de sahipti. Öyleyse, bu bilgiden ötesi vardır ve fizikalizm yanlıştır.⁶⁷ Fakat eğer fizikalizm doğruysa, bilecektir ve o zaman hayal etmenin büyük güçlerine gerek kalmayacaktır.⁶⁸

Bu noktayı şöyle özetleyebiliriz ki, Mary, serbest kalmasından önce, bütün fiziki olayları biliyor. Bunun ardından, Mary “yeni bir ” deneyiminin nasıl bir şey olduğunu öğreniyor. Bu bağlamda ifade edilebilir ki deneyimin nasıl bir şey olduğuna ilişkin “gerçekler” ise fiziki olgular değildir.

Fizikalizme karşı temele alınan bilgi argümanı için özel bir nokta Mary'nin yoksun olduğu bilgi, kendisine değil, diğer insanlara dair deneyimlerle ilgili bilgidir. Mary, dışarı çıkmasına izin verildiğinde daha önce yaşamadığı yeni renk deneyimlerini yaşar. Bu nedenle, fizikalizme yöneltilen bir itiraz da onun dışarı çıkmasına izin verilmesiyle öğrendiği yeni bilgiler noktasındadır. Dışarı çıkmasına izin verilmeden önce, kırmızıya dair deneyimi hakkındaki gerçekleri bilemezdi, zira ortada bilinecek böyle gerçekler yoktu. Dışarı çıkışına izin verildikten sonra, durum değişir ve o zaman fizikalizm onun bunu öğrendiğini memnuniyetle kabul edebilir; ne de olsa, bazı fiziksel şeyler, örneğin onun beyin halleri ve onların bunların fonksiyonel rolleri değişecektir. Fizikalizm bakımından buradaki sorun şudur ki, Mary ilk olgun domatesi gördükten sonra, başkalarının zihinsel yaşamına dair kendi anlayışının baştan itibaren ne kadar yetersiz olduğunu fark edecektir. O, baştan beri yürüttüğü ve başkalarının nörofizyolojilerine ve o insanların içsel hallerinin fonksiyonel rollerine dair zahmetli araştırmalarında, bu insanlarda kendisinin hiç farkında olmadığı bir şey olduğunu fark edecektir. Bu insanların tüm deneyimleri boyunca (ya da çoğu, domatesten, gökten elde edilen deneyimler) onların

67 Frank Jackson, “What Mary Didnt Know”, 1982, s. 130.

68 Frank Jackson, “What Mary Didnt Know”, 1986, s. 292.

gözüne çarpan bir özellik vardır ama şimdiye kadar bu Mary'den gizlenmiştir. Ama o baştan beri bunlarla ilgili tüm fiziksel gerçekleri biliyordu; dolayısıyla, serbest kalışına kadar bilmediği şey, onların deneyimleri hakkındaki bir fiziksel olgu değildir. Onlarla ilgili bir gerçektir. Fizikalizmin en temel sorunu da budur.⁶⁹

Özet olarak Mary'in odası ve yarasa örneğinde ki bilgi argümanına göre fizikalizm yanlıştır. Buna ilişkin yapılan temellendirme ise epistemolojiktir. Bu bağlamda Mary ve yarasa örneklerinde doğrudan bir ontolojik yöne sapılmamakta, epistemolojik bir yol tutulmaktadır. Mary argümanı, fizikalizmin yanlışlığını, Mary'nin siyah-beyaz ortamındaki fiziksel her şeyi bildiğini ama yine de her şeyi bilmediğini söyleyen epistemolojik öncüllerden yola çıkarak türetmiştir. Benzer şekilde, yarasa argümanı da, fizikalizmin yanlışlığını, kişinin bir yarasanın duyuusal aygıtlarının bütün fizyolojisi de dâhil olmak üzere fiziksel olan her şeyini bildiği ama yine de bir yarasa olmanın nasıl bir şey olduğunu bilemediği şeklindeki epistemolojik öncüllerden yola çıkarak türetmiştir.⁷⁰ Mary argümanı, tıpkı Nagel'in yarasa argümanı gibi, fizikalizme karşı bir argümandır. Dolayısıyla, fizikalizm umutsuz görünmekte ve düalizmden başka hiçbir seçenek yok gibi görünmektedir.⁷¹

Bu durumda şunu belirtmemiz gerekir ki Mary argümanı ve diğer fizikalizmi eleştiren yaklaşımlardan hareketle fizikalizmin yetersiz ya da yanlış olduğunu göstermek düalizmin tam olarak temellendirilmiş ya da doğru olduğu anlamına gelmemektedir.

Sonuç

Materyalist bir düşünce olarak her türlü varlığı fiziksel olana her türlü açıklamayı fiziksel terimlere indirgeyen fizikalizm ve özdeşlik kuramları en temelde insanın doğadan ayrı, özerk, ayrıcalıklı bir varlık olduğu anlayışına karşı çıkar. Buradan hareketle de doğa için geçerli olan bilimsel yasaların öznel ve bilinç sahibi bir varlık olan insan için de geçerli olması

69 Frank Jackson, "What Mary Didnt Know", 1986, s. 292–293.

70 Yujin Nagasawa, *God and Phenomenal Consciousness*, Cambridge University Press, New York 2008, s. 6.

71 Yujin Nagasawa, *God and Phenomenal Consciousness*, Cambridge University Press, New York 2008., s. 99.

gerektiğini varsayar. Doğanın ötesinde metafiziksel bir niteliği olmadığı düşünülen insanın zihinsel süreçleri, bilinç ve bilinç nitelikleri de neden-sonuç ilişkisi bağlamında beynin bir fonksiyonu olarak değerlendirilir.

Fizikalist yaklaşım zihinsel durumların fiziksel olarak açıklanıp açıklanamayacağı probleminin ontolojik çözümünde zihinsel durumları ve bilinci yok saymak ya da beyne indirgemek biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Epistemolojik bağlamda ise söylenebilecek şey zihinsel süreçlerin ve bilinç durumlarının beyinsel süreçlerle olan ilişkisinin yani beyin olaylarının bilinç ve zihin niteliklerini nasıl ortaya çıkardığının tatmin edici bir açıklamasının fizikalizm tarafından yapılamamış olduğudur. O halde nasıl olur da tamamen zihinde var olabilen ve sadece birinci tekil şahıs perspektifinden gözlemlenebilen bir zihinsel öge, üçüncü tekil şahıs perspektifine de açık, objektif olarak da gözlemlenebilen bir nörolojik aktiviteyle aynı şey olabilir? gibi çok temel bir soru da cevapsız kalmaktadır. Fizikalizm ise, bu noktada tekrar bilime referans yaparak şu an açıklanamıyor olması ileride açıklanamayacağı anlamına gelmez diyerek determinist, fizikselci açıklamanın dışında başka bir açıklama biçimine gereksinim duymamaktadır.

Sonuç olarak bu makalede farklı filozoflardan hareketle ortaya koyduk ki hem ontolojik hem de epistemolojik anlamda fizikalist yaklaşımın çözmesi gereken önemli problemler söz konusudur. Bu anlamda Searle'ün “bilincin indirgenemezliği” ve “beklenmedik oluş” tezi, Nagel'in “organizma olmaklık nasıl bir şeydir” düşüncesi, Levine'in “açıklama boşluğu” anlayışı, Kripke'nin “katı betimleyiciler” (rigid designator) den hareketle zihinsel durumlara yönelik zorunlu özdeşliklerin bulunamadığına ilişkin yaklaşımı, Frank Jackson'un “Mary'nin Odası” isimli düşünce deneyi ve genel itibarıyla “qualia” olarak adlandırdığımız bilinç ve zihinsel niteliklerin fizikalist ya da özdeşlik kuramları tarafından açıklanması mümkün görünmeyen birçok unsuru içerdiğini söyleyebiliriz.

Öz

Zihinsel Süreçlerin Fiziksel Olarak Açıklanması Problemi ve Fizikalizm Eleştirisi

Bu çalışmada, zihinsel süreçlerin kaynağının ne olduğu ve bu zihinsel süreçlerin fiziksel olaylara indirgenerek açıklanıp açıklanamayacağı problemi ele alınmıştır. Bir kısım filozoflar zihinsel süreçleri fiziksel olmayan niteliklerle açıklamaya çalışırken, diğerleri tümüyle fiziksel açıklamalar yapmaktadır. Bu noktada fizikselci yaklaşım, zihinsel süreçleri tümüyle fiziksel bir şekilde, beyin olayları ile açıklamayı amaçlamaktadır. Fizikalizm ve özdeşlik kuramları zihinsel olanın doğasını doğrudan doğruya fizikî olandan çıkarsamaya ve dolayısıyla onu fizikî olana indirgemeye çalışır. Fiziksel olayların zihinsel süreçleri nasıl ortaya çıkardığını açıklamakta, fizikalist yaklaşım ve özdeşlik kuramları yetersiz kalmaktadır. Bu bağlamda makalenin amacı fizikalizm ve özdeşlik kuramlarının bilinç ile zihinsel süreçleri açıklamada yetersiz kaldığı noktaları farklı filozoflardan hareketle ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: Zihin felsefesi, zihinsel süreçler, fiziksel süreçler, özdeşlik kuramı eleştirisi, fizikalizm eleştirisi.

Abstract

The Problem of Explaining Mental Processes Physically and Criticism of Physicalism

In this study, what is the source of mental processes and the problem of whether these mental processes can be explained by reducing to physical phenomena are discussed. While a number of philosophers trying to explain mental processes with non-physical attributes, the others bring entirely physical descriptions. The physicalist approach at this point, aims to explain mental processes in a completely physical way, by brain events. Physicalism and identicalness theories try to deduce the nature of the men-

tal directly from the physical and therefore reduce it to the physical. Physicalist approach and identicalness theories are inadequate at explaining how physical processes create mental processes. In this context, the article aims to show the points where physicalism and identicalness theories are inadequate at explaining mental processes and consciousness by referring different philosophers.

Keywords: Philosophy of mind, mental processes, physical processes, criticism of identicalness theory, criticism of physicalism.

Kaynakça

- Ahmet Cevizci, *Metafiziğe Giriş*, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001.
- David M Rosenthal, “Consciousness”, *A Companion to Metaphysics*, (Ed. Jaegwon Kim, Ernest Sosa), Oxford: Blackwell, 1995.
- Donald Davidson, “Mental Events”, *Essays on Actions and Events* içinde, Clarendon Press, Oxford 1980, 229-239.
- Frank Jackson, “Epiphenomenal Qualia,” *Philosophical Quarterly*, sayı: 32, 1982, 127-136.
- Frank Jackson, “What Mary Didnt Know”, *Journal of Philosophy*, Vol.83, No.5, 1986.
- George Graham, *Philosophy of Mind*, Blackwell, Oxford 1998.
- Hofstadter Douglas R., Daniel C. Dennett, *The Mind’s I- Fantasies and Reflections on Self and Soul*, Basic Books, in the United States 1981.
- Jean Gerard Rossi, *Analitik Felsefe*, Çeviren. Atakan Altınörs, Paradigma Yayınları, İstanbul 2001.
- Jerome A Shaffer, *Philosophy of Mind*, Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1968.
- John Hospers, *An Introduction to Philosophical Analysis*, Prentice-Hall, Oxford 1968.
- John Roger Searle, *Mind, Language and Society-Philosophy in The Real World-Perseus Books Group*, Newyork, in the United States of America 1998.
- John Roger Searle, *Consciousness and Language*, Cambridge University Press, in The United States of America 2002.
- John Roger Searle, *Zihnin Yeniden Keşfi*, Çeviren. Muhittin Macit, Litera Yayıncılık, İstanbul 2004.

- John Roger Searle, *Minds, Brains and Science*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts 1984.
- Joseph Levine, “Materialism and Qualia: the Explanatory Gap”, *Pacific Philosophical Quarterly*, cilt:64, 1983, 354-361.
- Joseph Levine, *Purple Haze: the Puzzle of Consciousness*, Oxford University Press, New York 2001.
- Kamuran Gödelek, *Zihin Felsefesi*, Editörler. Veli Urhan, Serdar Uslu, Açık Öğretim Fakültesi Yayını, Eskişehir 2013.
- Mark Wynn, “ Emergent Phenomena and Theistic Explanation”, *International Philosophical Quarterly*, Vol. 39, cilt: 2, 1999, 141-155.
- Richard Rorty, *Davidson’s Mental-Physical Distinction*, The Philosophy of Donald Davidson, ed. Lewis Edin Hahn, Open Court Publishing, Chicago 1999.
- Richard Warner, “A Challenge to Physicalism”, *Australasian Journal of Philosophy*, cilt: 64, No. 3, 1986.
- Saul Kripke, *Naming and Necessity*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, in the United States of America 2001.
- Stephen Priest, *Theories of the Mind*, Penguin Books, London 1991.
- Steven Horst, “Evolutionary Explanation and Consciousness”, *Journal of Psychology and Theology*, Vol. 30, cilt: 1, 2001, 41-50.
- Thomas Nagel, “What is it Like to be a Bat?”, *Philosophical Review*, cilt:83, 1974, 435-450.
- Thomas Nagel, *Her Şey Ne Anlama Gelir?*, Çeviren. Hakan Gündoğdu, 1.bs., Paradigma Yayınları, İstanbul 2004.
- Tim Crane, *Elements of Mind*, 1.Basım, Oxford University Press, England 2001.
- Yujin Nagasawa, *God and Phenomenal Consciousness*, Cambridge University Press, New York 2008.